

Raport roczny 2010

ESN jest niezależną siecią usług socjalnych w Europie. Naszą misją jest pomóc zmienić życie najsłabszych w społeczeństwie poprzez dostarczanie wysokiej jakości usług socjalnych. Stwarzamy ludziom, od których zależy projektowanie i świadczenie lokalnych usług publicznych w całej Europie, możliwość poznania się, dzielenia doświadczeniami, wymiany poglądów i fachowej wiedzy, niezbędnych do tworzenia efektywnej polityki społecznej.

Drodzy członkowie i sympatycy ESN!

Wraz z publikacją tego raportu pragniemy dokonać przeglądu naszych działań w 2010 roku i świętować osiągnięcia ostatnich trzech lat.

Dzięki wsparciu Komisji Europejskiej, mieliśmy szansę stworzyć ogromne możliwości wymiany doświadczeń i wzajemnego uczenia się dla naszych członków i wszystkich osób zaangażowanych w działalność ESN. Nasze szeregi powiększyły się niemal dwukrotnie w ciągu ostatnich 3 lat, a my mogliśmy być bardziej aktywni zarówno na poziomie krajowym jak i europejskim poprzez udział w konferencjach kolejnych Prezydencji UE, konsultacjach i przeglądach partnerskich.

Nasza działalność polityczna w 2010 r. znalazła odzwierciedlenie w takich dokumentach jak stanowisko dot. Europejskiej Platformy przeciwko Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu, oświadczenie dot. Europejskiego Paktu na rzecz Zdrowia Psychicznego i Dobrobytu, komentarz do Strategii Praw Dziecka oraz komentarz do Programu Ramowego na rzecz Jakości w Usługach Społecznych.

Zróznicowaliśmy również paletę naszych materiałów, którymi staramy się trafiać do decydentów politycznych, wzbogacając ją o dwa krótkie filmy i serię artykułów, wyprodukowanych w ramach Europejskiego Roku 2010 i opisujących prawdziwe historie użytkowników usług socjalnych, którym służby społeczne pomogły podjąć walkę z wykluczeniem.

W 2010 r. Europa przedłużyła swoje zobowiązanie do wzmocnienia integracji społecznej na kolejną dekadę. Przemawiając na Europejskiej Konferencji Służb Socjalnych w Barcelonie w czerwcu, Komisarz Andor powiedział delegatom: „Służby socjalne, w tym (...) kadra zarządzająca usługami na szczeblu gminnym, powiatowym i wojewódzkim, mają istotną rolę do odegrania w naszym planie wyniesienia 20 milionów Europejczyków ponad próg ubóstwa i wykluczenia społecznego”.

ESN zamknął 2010 r. – jak również trzylecie 2008-10 – specjalnym, grudniowym warsztatem dla członków w Brukseli. To spotkanie pomogło nam nie tylko uczcić nasze osiągnięcia, ale również przygotować się wspólnie na przyszłość. Stworzyliśmy razem listę ciekawych i wymagających priorytetów, nad którymi będziemy z zapałem pracować wraz z członkami i sympatykami ESN w 2011 i kolejnych latach.

Z poważaniem,

John Halloran
Dyrektor Wykonawczy

Zapraszamy serdecznie do kontaktu z nami za pomocą e-maila info@esn-eu.org, aby uzyskać więcej informacji na temat ESN i jego działalności.

SPIS TREŚCI:

POLITYKA I ROZWIĄZANIA PRAKTYCZNE

Zdrowie psychiczne: Grupa robocza i Europejski Pakt Zdrowia Psychicznego.....	4
Długotrwała opieka nad osobami starszymi: Seminarium w Atenach.....	6
Kontrakt na jakość:Projekt badawczy	7
Budowanie opieki środowiskowej: Grupa robocza	8
Barcelona 2010: Europejska Konferencja Służb Socjalnych	9

DZIAŁALNOŚĆ NA ARENIE UNIJNEJ

EY2010: Cyrk przeciwko wykluczeniu	11
EY2010: Historie użytkowników	12
Przeglądy partnerskie.....	14

CZŁONKOWIE I ZARZĄDZANIE

Konferencje członków ESN: wymiana i nauka.....	16
Plany na przyszłość: warsztat członkowski.....	18

Zdrowie psychiczne

Grupa robocza i Europejski Pakt Zdrowia Psychicznego

W 2010 r. ESN zapoczątkował działalność grupy roboczej, która odgrywa znaczną rolę w procesie zapoczątkowanym przez Europejski Pakt na rzecz Zdrowia Psychicznego i Dobrobytu. Pakt ma celu informować i wspierać Państwa Członkowskie w tworzeniu strategii politycznych, promować najlepsze praktyki, identyfikować wspólne wyzwania i proponować najskuteczniejsze rozwiązania. Obszarem zainteresowań Paktu są różne grupy społeczne, od najmłodszych po emerytów oraz zagadnienia takie jak stygmatyzacja.

Dla osób z problemami zdrowia psychicznego, usługi pomagające im funkcjonować w miarę normalnie są nieodzowne, niezależnie od modelu czy struktura wsparcia.

W większości krajów obowiązkiem prawnym służby zdrowia i służb socjalnych jest ochrona osób z problemami zdrowia psychicznego. Lekarze pierwszego kontaktu i pracownicy socjalni są zazwyczaj pierwszymi osobami, które mogą rozpoznać chorobę, doradzić pomoc i skierować do specjalisty.

Tematem ciągłej debaty grupy roboczej ESN i Paktu Europejskiego był brak współpracy pomiędzy służbą zdrowia i służbami socjalnymi. „Świadczeniodawców wciąż dzieli od siebie przepaść i czasem trudno nam nawiązać efektywną komunikację”. W niektórych obszarach usługi związane ze zdrowiem psychicznym są na wysokim poziomie, ale najczęściej to zasługa konkretnej osoby, a nie systemu. Gdy ta osoba odchodzi, wszystko wali się w gruzy” - opisuje Terry Madden (Rada Miejska Dublina).

Grupa robocza dyskutowała również nad kwestią praw osób psychicznie chorych w świetle ONZ-owskiej Konwencji Praw Osób Niepełnosprawnych: „Zgodnie z Konwencją, winę za wszelkie bariery napotkane na drodze do pełnej integracji ponosi społeczeństwo, a nie osoba niepełnosprawna” - wyjaśnia Antje Welfe z Niemieckiego Związku Opieki Prywatnej i Publicznej.

Głos osób z problemami zdrowia psychicznego jest istotny dla zapewnienia im ochrony własnych praw. „Ludzie, którzy korzystają z usług mają doświadczenie i przemyślenia, które mogą pomóc nam ulepszyć te usługi” - mówi Lucy Butler z Rady Hrabstwa Hampshire. To jednak, zdaniem Marienne Cohen z Oddziału Rekonwalescencji Wydziału Służb Socjalnych Miasta Aarhus, może być trudne do przełknięcia dla profesjonalistów, którzy „przez wiele lat nawykli do myślenia, że są jedynymi osobami, które mogą mieć coś do powiedzenia na temat usług i ich ulepszania. Idea, że użytkownik też może mieć swoje zdanie, jest dla części środowiska nowością. Wielu ekspertów musi się nauczyć, że świadczeniobiorca ma prawo decydować o swoim życiu”.

Niestety, nawet w przypadku najlepiej świadczonych usług, realną barierą dla integracji stanowią piętno i ostracyzm społeczny. „Raz chory psychicznie, na zawsze chory psychicznie” – takie przeświadczenie panuje w społeczeństwie, mimo iż ponad 60% osób mających w życiu epizod psychiatryczny, nie ma nigdy jego nawrotu” - mówi Anders Møller

Jensen z Krajowego Centrum wiedzy na temat Niepełnosprawności i Psychiatrii Socjalnej w Danii.

Lorenzo Rampazzo dyrektor w regionie Veneto we Włoszech dodaje: „w niektórych przypadkach to personel stanowi przeszkodę na drodze ku pełnej rekonwalescencji, koncentrując się nadmiernie na lekach, symptomach i terapii. Aby pacjent mógł wrócić do formy musimy zmienić podejście i nauczyć się patrzeć na jego możliwości i zasoby.” Marta Nieto z Fundacji FISLEM w Kastylii La Mancha (Hiszpania) zgadza się z tą opinią: „jeśli lekarze i politycy naprawdę chcą, by użytkownicy usług znaleźli się w centrum swoich procesów rekonwalescencji, musimy znaleźć inne metody ich angażowania w te procesy”. Hristo Božov, wice-prezydent Warny w Bułgarii przypomina również, by „nie tracić z pola widzenia rodziny i znajomych użytkownika, którzy mogą pomóc”.

Grupa wyłoniła 8 priorytetów, wokół których jej praca będzie się koncentrować:

- 1. Przekładanie praw i wartości na działanie**
- 2. Wsłuchiwanie się w głos użytkowników i ich rodzin**
- 3. Strategiczne planowanie i wzmacnianie współpracy**
- 4. Promowanie profesjonalnej oceny potrzeb**
- 5. Rozwijanie zindywidualizowanych usług i wsparcia**
- 6. Podnoszenie świadomości społecznej w kwestii zdrowia psychicznego**
- 7. Informowania o kosztach inwestycji w zdrowie i dobrobyt psychiczny i wynikających z tego korzyściach**
- 8. Budowanie wspólnej wizji zdrowia psychicznego w Europie**

Bez skutecznej, strategicznej współpracy między wszystkimi liczącymi się organizacjami i służbami, jakość życia i tempo rekonwalescencji osób z problemami zdrowia psychicznego nie ulegnie poprawie. „Największy wpływ na skuteczność tych procesów mają czynniki znajdujące się poza sektorem zdrowotnym, stąd tak duże znaczenia ma współpraca międzysektorowa” - twierdzi Eija Stengard z THL Finlandia. Partnerska współpraca między użytkownikami, ich rodzinami, opiekunami, pracownikami służb medycznych i socjalnych, w tym menadżerami tych usług, stwarza większe szanse na powodzenie procesu powrotu do zdrowia i integracji społecznej.

ESN wierzy, iż użytkownicy powinni stanowić centralny punkt odniesienia swoich procesów rekonwalescencyjnych. W trakcie warsztatu na Europejskiej Konferencji przeciw Stygmatyzacji w Lizbonie 8-9 listopada, zorganizowanej w ramach Europejskiego Paktu na rzecz Zdrowia Psychicznego, ESN wniósł głos użytkowników do debaty. Zaproszona przez ESN Lise Jul Pedersen, była użytkowniczka usług skierowanych do osób z problemami zdrowia psychicznego w Danii, odniosła się do problemu społecznego postrzegania osób chorych psychicznie: „Ludzie myślą, że osoby dobrze wykształcone nie są narażone na choroby psychiczne i że z poważnego epizodu psychiatrycznego nie można się wyleczyć. Być może nigdy nie wrócę do pełnej formy, ale muszę z tym żyć. Żeby stawiać czoła dyskryminacji społecznej trzeba rozwinąć w sobie poczucie odpowiedzialności i kompetencje, które pomogą odzyskać pozycję w społeczeństwie.”

Więcej informacji na: <http://www.esn-eu.org/mental-health-working-group>

Pracownicy usług opieki długoterminowej

Seminarium, wiosna 2010, Ateny

Seminarium odbywające się 11 maja w Atenach i zorganizowane we współpracy z Greckim Stowarzyszeniem Miast i Wspólnot (KEDKE), miastem Zografou oraz Ministerstwem ds. Zatrudnienia i Opieki Socjalnej, było forum dyskusji o sytuacji pracowników usług opieki długoterminowej.

„Chcemy zatroszczyć się o tych, którzy spędzają każdy dzień opiekując się innymi”. Tak o strategii swojego miasta dotyczącej wsparcia pracowników opieki długoterminowej mówi Carlo Alberto Librera, dyrektor domu pomocy społecznej w Bolzano we Włoszech. Przekonanie o słuszności tego podejścia podzieliło ponad 50 europejskich i greckich delegatów zgromadzonych w Atenach.

Blisko 10% pracującej populacji UE znajduje dziś zatrudnienie w sektorze opieki socjalnej i zdrowotnej. Zmiany demograficzne, prognozujące starzenie się społeczeństw, nie pozostawiają złudzeń, iż w przyszłości będziemy potrzebować więcej wykwalifikowanej i troskliwej siły roboczej albo trzeba będzie znaleźć sposób na zmniejszenia popytu na formalne usługi opiekuńcze. Wiele osób, w sposób dla siebie niezauważalny, wejdzie w rolę nieformalnych opiekunów, gdy ich partner lub rodzic utraci niezależność.

Seminarium rzuciło nowe światło na istniejące możliwości radzenia sobie z rosnącym zapotrzebowaniem na długoterminową opiekę i malejącą liczbą formalnych pracowników. Dr Judy Triantafyllou i Patrizia di Santo, pracujące nad obejmującym całą Unię Europejską projektem INTERLINKS mówią z szacunkiem o roli nieformalnych opiekunów rekrutujących się spośród członków rodziny jak i emigrantów. Zdaniem Dr. Triantafyllou, „opiekunowie również potrzebują wsparcia, ale wyrzekają się go, stawiając potrzeby osoby starszej na pierwszym miejscu, na przykład rezygnują z pracy zawodowej, by móc być blisko i opiekować się starzejącym krewnym i na własną rękę szukają wsparcia np. zatrudniając do pomocy emigrantów jako personel opiekuńczy”.

Miasto Helsinki zaprezentowało wypracowany przez siebie model prewencji i rehabilitacji, oparty o wielosektorową współpracę specjalistów z różnych dziedzin, dzięki któremu spada zapotrzebowanie na intensywne lub/i długotrwałe interwencje.

Kirsi Santama, główny doradca Wielofunkcyjnego Ośrodka Riistavori w Helsinkach, mówi: „Przedstawiciele różnych zawodów patrzą na tą samą osobę starszą z zupełnie innych perspektyw: pielęgniarka oddziałowa dostrzega cierpienie, które należy ukoić, podczas gdy fizjoterapeuta w sali gimnastycznej widzi potencjał, który można przywrócić.”

Londyńska dzielnica Lambeth wprowadziła nowy model, integrujący kwestie pracownicze i planowanie usług. Dyrektor generalny wydziału opieki nad dorosłymi i usług środowiskowych w Lambeth, Jo Cleary stwierdza: „Kontraktowanie usług, to kontraktowanie siły roboczej. Wszystko sprowadza się zatem do zatrudniania właściwych ludzi, wykonujących swoją pracę dobrze i za rozsądne wynagrodzenie”.

„Kontrakt na jakość” w Czechach i Hiszpanii

Projekt badawczy

Spotkaniem z uczestnikami z Czech i Hiszpanii 21 lipca 2010 r. w Brighton zakończyła się seria trzech warsztatów badawczych prowadzonych w ramach dwuletniego projektu ESN. W raporcie końcowym, uwzględniającym również doświadczenia Belgii, Niemiec, Szwecji i Wielkiej Brytanii, szukamy odpowiedzi na następujące pytania:

- *Jakie regulacje rynkowe sprzyjają podnoszeniu jakości opieki i życia osób starszych?*
- *Jak zarządzać relacjami między władzami samorządowymi a (innymi) świadczeniodawcami, by tworzyć klimat sprzyjający utrzymywaniu i podnoszeniu jakości?*

W warsztacie uczestniczyli przedstawiciele władz miejskich Madrytu i Ostrawy, organizacji pozarządowych ASISPA (Madryt) oraz Diakonii Śląskiej, a także eksperci ds. opieki długoterminowej z hiszpańskiego instytutu narodowego, zajmującego się kwestiami opieki i niezależności osób starszych (IMSERSO) oraz z Uniwersytetu Karola w Pradze.

W ostatnich latach zarówno Czechy, jak i Hiszpania wprowadziły specjalne świadczenie finansowe dla osób potrzebujących długotrwałej opieki. Oceny potrzeb dokonywały władze regionalne (we wspólnotach autonomicznych) w Hiszpanii oraz samorzady miejskie w Czechach. W obu krajach użytkownicy, których poziom potrzeb określono jako kwalifikujący ich do otrzymania nowych świadczeń, masowo wybierają płatność w gotówce (którą mają opłacać nieformalną opiekę), a nie dostęp do formalnych, akredytowanych usług. Nadzieją prawodawcy było, iż ludzie będą decydować się na wysokiej jakości formalne usługi, tym samym stymulując ich rozwój.

Standardy jakości określone przez prawo różnią się znacznie bardziej w obrębie Hiszpanii niż w Czechach. W modelu czeskim każdy usługodawca otrzymuje akredytację, jeśli spełni warunki, które są identyczne dla całego kraju, chociaż procesem tym zajmują się lokalne agencje. Model hiszpański określa centralnie minimalne standardy akredytacji i jednocześnie zezwala wspólnotom autonomicznym stawiać dostawcom dodatkowe wymagania w kwestii standardów jakości.

Inne jest również finansowanie: czescy świadczeniodawcy są przyzwyczajeni do ciągłego ubiegania się o dotacje z różnych ministerstw, samorządów regionalnych i miejskich, fundacji i organizacji międzynarodowych. Z kolei hiszpańscy dostawcy, którzy uzyskują akredytację regionu lub wygrywają miejski przetarg na świadczenie usług, mają zapewnioną względną stabilność finansową na okres obowiązywania umowy.

Na zbliżającej się XIX Europejskiej Konferencji Służb Socjalnych w dniach 6-8 lipca 2011 r. w Warszawie, odbędzie się specjalna sesja plenarna poświęcona tym zależnościom i problemom. Więcej na: www.esn-conference.org/home-warsaw

Budowanie pomocy środowiskowej: wyzwania na przyszłość

Grupa robocza

Grupa robocza ESN „Budowanie pomocy środowiskowej”, uruchomiona w 2009 r., kontynuowała swoje prace w 2010 r., w atmosferze rosnących wątpliwości, czy kryzys ekonomiczny nie wpłynie negatywnie na tempo reform deinstytucjonalizacyjnych. ESN rozważa, w jaki sposób mógłby w najbliższych latach wesprzeć ten proces, zarówno praktycznie i politycznie.

W niektórych kręgach słyszy się, iż kryzys ekonomiczny to zły moment na wprowadzanie zmian i podejmowanie prób modernizacji systemu pomocy społecznej. Cięcia budżetowe, słabnąca gospodarka czy rosnące bezrobocie to wystarczająco poważne wyzwania, aby odłożyć wszystkie inne kwestie, w tym deinstytucjonalizację, na później, gdy wrócą lata prosperity.

Członkowie grupy roboczej „Budowanie pomocy środowiskowej” uznali myślenie, że przejście od modelu instytucjonalnego do pomocy środowiskowej jest możliwe tylko w czasie dobrobytu za dość potoczny błąd. Deinstytucjonalizacja zakłada bowiem przyjęcie nowej wizji pomocy, w której jednostka znajduje się w centrum uwagi, a gminne służby społeczne mogą tworzyć lokalne, elastyczne rozwiązania, które zaspokajają potrzeby jednostki, jednocześnie służąc społeczności lokalnej.

Dyskutując o najtrudniejszych kwestiach procesu deinstytucjonalizacji, członkowie grupy zgodzili się, że implementacja pozostaje wyjątkowo słabym ogniwem. „Mamy fantastyczne prawa, ale często brakuje przepisów wykonawczych lub ich wejście w życie jest bardzo opóźnione” - wyjaśnia Aleksandra Čalošević z serbskiego Funduszu Innowacji Socjalnej. Ponadto istnieje ryzyko, że nowe usługi w środowisku staną się z czasem wyizolowanymi mini-instytucjami: „Możemy być zadowoleni z naszej sieci usług środowiskowych, ale do jakiego stopnia są one naprawdę częścią wspólnoty lokalnej, a nie obcym ciałem?” – pyta Bruno Forti z miasta Bellono w regionie Wenecji.

Skuteczny system pomocy nie może istnieć bez szerokiej gamy towarzyszących usług, ze szczególnym uwzględnieniem usług prewencyjnych, zgodzili się członkowie grupy. „To, czego nam najbardziej brak, to system wsparcia rodziny. Nasi politycy lubią winić rodziców za wszelkie zło, ale prawda jest taka, że nikt nie pomaga tym ludziom, aż jest za późno” - zauważa Ralica Petrova z Sofii w Bułgarii.

Odnosząc się do tych rozważań, dyrektor wykonawczy ESN przyznał, że przejście od modelu instytucjonalnego do środowiskowego jest prawdziwym wyzwaniem dla wszystkich zaangażowanych: decydentów politycznych, osób odpowiedzialnych za planowanie pomocy społecznej i za jej finansowanie, przedstawicieli służby zdrowia i społecznej oraz oczywiście dla samych użytkowników i ich rodzin: „ESN zobowiązuje się wspierać kierownictwo lokalnych publicznych służb socjalnych i inne osoby zaangażowane w walkę o tę niezbędną reformę, która pozwoliłaby ludziom w instytucjach stać się wreszcie pełnoprawnymi członkami wspólnot lokalnych. Niektórzy sądzą, że to nie jest odpowiedni czas na takie zmiany, ale my w ESN wierzymy, że trzeba znaleźć już teraz praktyczne, lokalne rozwiązanie, które pomogą ludziom wieść możliwe normalne życie”.

Barcelona 2010: Promowanie opieki i integracji

3 dni, 24 warsztaty, 450 delegatów

Ponad 450 specjalistów, menadżerów, badaczy i polityków z 33 krajów i spoza Europy spotkało się na XVIII Europejskiej Konferencji Służb Socjalnych w Barcelonie w dniach 21-23 czerwca, aby rozmawiać o „Promowaniu opieki i integracji w trudnej sytuacji gospodarczej”.

W przeddzień Konferencji tradycyjnie miał miejsce Dzień Nordycki poświęcony bezrobociu wśród młodzieży, zorganizowany przez Nordyckie Centrum Dobrobytu i Spraw Socjalnych (NVC), członka ESN.

„Służby socjalne, wliczając w to wszystkich Was, obecnych na tej Konferencji, czyli kadry zarządzające usługami na szczeblu gminnym, powiatowym i wojewódzkim, mają istotną rolę do odegrania w naszym planie wyniesienia 20 milionów Europejczyków ponad próg ubóstwa i wykluczenia społecznego”.

László Andor, Europejski Komisarz ds. Zatrudnienia, Spraw Socjalnych i Integracji

XIX Europejska Konferencja Służb Socjalnych, odbywająca się w dniach 6-8 lipca 2011r. w Warszawie będzie kolejną okazją, by stawić czoła wyzwaniom Budowania Aktywnego i Opiekuńczego Społeczeństwa. W celu rejestracji na Konferencję zapraszamy na: www.esn-conference.org/home-warsaw

Barcelona 2010: Promowanie opieki i integracji

Kluczowe kwestie

W oparciu o dobre praktyki z warsztatów, słowa przestrogi i wezwania do podjęcia działania zgłaszane podczas sesji plenarnych, ESN opracowało listę kluczowych wniosków z Konferencji.

Służby socjalne są pod niespotykaną presją, aby odpowiadać na zwiększone potrzeby wynikające z kryzysu ekonomicznego, przy jednoczesnym podtrzymywaniu wysiłków związanych z długofalowymi wyzwaniami. Dzisiaj, bardziej niż kiedykolwiek, my dyrektorzy służb socjalnych i doświadczeni specjaliści musimy stanąć w obronie **wartości pracy społecznej** i **zasad świadczenia usług publicznych** zarówno w ramach naszych organizacji jak i poza nimi.

Razem z decydentami politycznymi, musimy znaleźć rozwiązania, które umożliwią nam wyjście z trudnej sytuacji gospodarczej i społecznej. Musimy podjąć **trudne decyzje** dotyczące inwestowania i ustalania krótko- i długoterminowych priorytetów. Musimy **budować koalicje** z inwestorami, dostawcami i zwolennikami ze wszystkich sektorów na szczeblu lokalnym. Musimy **sprostować oczekiwaniom opinii publicznej** na temat tego, jak świadczenia i usługi mogą pomóc ludziom z nich korzystającym i o co będą oni proszeni w zamian.

Opierając się na dyskusjach na temat wspierania opieki i integracji społecznej w trudnych warunkach ekonomicznych, które miały miejsce podczas XVIII Europejskiej Konferencji Służb Socjalnych, uważamy, że należy:

1. Jasno komunikować wartości przyświecające pracy służb socjalnych i przyczynić się do wypracowania **wspólnego zrozumienia** problemów społecznych wraz z przedstawicielami innych zawodów i służb.
2. Mieć na uwadze zarówno **długofalowe wyzwania** takie jak zmieniająca się struktura demograficzna i rosnąca migracja, jak i trudności związane z kryzysem ekonomicznym, wymagające natychmiastowej reakcji oraz planować z wyprzedzeniem działania, które muszą zostać podjęte, gdy powróci wzrost gospodarczy
3. Utrzymać delikatną równowagę między zaspokajaniem potrzeb **nowych użytkowników usług** (którzy potrzebują ich np. z powodu długów czy bezrobocia) oraz osób, które otrzymywały świadczenia jeszcze przed kryzysem.
4. Godzić **powszechność usług** z **podejściem ukierunkowanym** na najbardziej potrzebujących, ułatwiając im dostęp do powszechnych usług i zapewniając konkretną pomoc w radzeniu sobie i przezwyciężaniu trudności, z którymi się zmagają.
5. Na poziomie politycznym jasno określić **cele i oczekiwania** w stosunku do służb socjalnych, uznając **kompetencje i doświadczenie** specjalistów pracujących w tym zawodzie.
6. Stworzyć realny **katalog zasobów finansowych, ludzkich** (pracownicy socjalni, nieformalni opiekunowie, użytkownicy usług, rodziny, społeczność lokalna) i **infrastrukturalnych** (nowe technologie, budynki), które mogą być wykorzystane przez służby socjalne.
7. Zacząć postrzegać dostosowanie się do kryzysu jako **proces zarządzania zmianą**, w który powinni być zaangażowani użytkownicy, pracownicy socjalni i kadra zarządzająca zarówno w służbach socjalnych jak i w organizacjach partnerskich.
8. **Przystosować się** do wzrostu popytu i ograniczenia zasobów, mając odwagę inwestować w rozwiązania, które dowiodły swojej skuteczności, jednocześnie reformując te, które nie przynoszą pożądanych efektów.
9. Nie ukrywać przed społeczeństwem faktu, iż **zmiany w systemie oceny potrzeb** i ewaluacji mogą okazać się niezbędne, ograniczając liczbę osób uprawnionych do świadczeń oraz tego, iż niektóre świadczenia będą **w przyszłości odpłatne** dla lepiej sytuowanych osób.
10. Podnosić świadomość decydentów politycznych w kwestii **długofalowych wyzwań**, które będą wymagały inwestycji w służby socjalne, zarówno w zakresie infrastruktury technicznej, jak i w zasobów ludzkich.

EY2010: Historie użytkowników ESN w Cyrku przeciw Wykluczeniu

‘Historie użytkowników’ to tytuł otwartej sesji, zorganizowanej przez ESN na okoliczność Cyrku przeciw Wykluczeniu, czyli specjalnego forum mającego miejsce 20 października 2010 r. w ramach obchodów Europejskiego Roku Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym.

W ramach odbywającego się w Brukseli forum „Cyrk przeciw Wykluczeniu”, ESN zaprezentował film pt. „Historie użytkowników”, przybliżający doświadczenia i przemyślenia osób korzystających z usług socjalnych i pracowników społecznych. Dokument daje również wgląd w przyczyny, które powodują ubóstwo i wykluczenie społeczne lub są przez nie wzmacniane. „Ten film pokazuje nam wszystkim, jak wyglądają relacje między użytkownikami usług a świadczeniodawcami” ocenia John Halloran, Dyrektor Wykonawczy ESN.

Po projekcji filmu, paneliści i zgromadzeni widzowie podzielili się reakcjami: Elspeth Darby z brytyjskiego Ministerstwa Pracy, Emerytur i Rent (*Department for Work and Pensions*) stwierdziła „kwestie przedstawione w tym filmie odzwierciedlają prawdopodobnie nasze własne obserwacje, niezależnie od narodowości”.

Fabian Zuleeg, główny ekonomista Europejskiego Centrum Politycznego (European Policy Centre), komentował film w szerszym kontekście: „usługi socjalne nie są świadczone w próżni. Znajdujemy się w wyjątkowo trudnej sytuacji: zmiany demograficzne, nierówności w dostępie do usług medycznych i kryzys finansów publicznych będą z nami przez najbliższe kilka dekad. Obecnie, różnica między przychodem publicznym a wydatkami budżetowymi wynosi ok. 6-8% PNB w UE”. Fintan Farrell z Europejskiej Sieci Przeciwdziałania Ubóstwu (EAPN) ripostował, pieniędzy jest wystarczająco, aby zapewnić np. opiekę nad osobami starszymi, ale „rządy utraciły zdolność sięgania po te środki”. Marie-Anne Paraskevas z Komisji Europejskiej komentowała nowy europejski cel zmniejszania ubóstwa: „to prawdziwe osiągnięcie, iż udało się nam wypracować taki cel, ale nie obejmuje on wszystkich postaci wykluczenia społecznego”.

Neelam Bhardwaja, dyrektor służb socjalnych w Urzędzie Miasta Cardiff, zapytana przez moderatora Hugh Frazera o problem widoczności służb socjalnych na arenie politycznej, odparła: „ze względu na wysoki poziom nakładów, niezbędnych dla funkcjonowania służb socjalnych, są one nierzadko postrzegane jako ciężar. W mojej pracy staram się promować wartości, jakie stoją za pracą socjalną i być adwokatem zawodu”. Fabian Zuleeg podchwycił ten wątek, komentując „to, czego brakuje, to dowody ekonomiczne, które mogłyby podeprzeć te wartości. Trzeba znaleźć potwierdzenie finansowe na to, że interwencje socjalne są opłacalne”.

Kjeld Sieljack, przewodniczący duńskiej organizacji osób bezdomnych (SAND), przypomniał, że użytkowników trzeba wysłuchać, a służby socjalne powinny „wyjść im naprzeciw, tam gdzie są”.

EY2010: Historie użytkowników

Gdzie służby socjalne mogą pomóc

W ramach Europejskiego Roku Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym, ESN zgromadził 10 prawdziwych historii osób, które walczą z przeciwnościami losu. Maria i Stefan, oboje 32-letni, o różnych życiorysach i kraju pochodzenia, postawili sobie za cel odmienić swoje życie. A dziś walczą o lepszą przyszłość dla swoich dzieci.

MARIA LIPITOR

32-letnia Maria Lipitor wreszcie znalazła dom dla siebie i swojej 10-letniej córki Nady. Będąc w wieku Nady, Maria musiała opuścić dom rodzinny i żyć na ulicy: „mój tata zmarł, gdy byłem mała, a matka znalazła sobie kogoś innego. Oboje dużo pili, nie zajmowali się nami i często byli agresywni dla mnie i mojego rodzeństwa” - opowiada Maria.

Życie na ulicy było jedynym wyborem, jaki miała. „To był naprawdę trudny okres – wspomina Maria – trzeba było mieć oczy wokół głowy, aby uniknąć niebezpieczeństw, w które obfituje życie bezdomnych dzieci”. Aby zdobyć pieniądze na jedzenie, Maria sprzedawała papierosy na targu i żebrała, do czasu gdy lokalna organizacja socjalna znalazła jej dach nad głową. „Bóg był ze mną – dodaje Maria – ale nikt poza nim”.

Już jako osoba dorosła, Maria myślała, że będzie mieć ciepły dom: „spotkałam mężczyznę, z którym chciałam stworzyć rodzinę”. Niestety, po urodzinach Nady, jej ojciec zaczął wysyłać matkę z niemowlęciem na żebrzy. „Spędziłam wiele czasu włóczęgając się po mieście z moim maleństwem; w końcu zabrał nas patrol policji, który powiadomił agencję ochrony praw dziecka. Moja córka trafiła do rodziny zastępczej na prawie 3 lata”

W tym czasie Maria rozstała się ze swoim partnerem i utrzymywała kontakt z rodziną zastępczą. Dzięki wsparciu Nocnego Azylu, organizacji finansowanej przez Caritas, Maria znalazła schronienie, wyżywienie i pracę. „Mamy teraz z córką wspólny pokój z kuchnią i łazienką i wszystko, czego trzeba, by żyć godnie. Mam też pracę i wsparcie, jakiego potrzebuję. A Nada chodzi teraz do szkoły niedaleko stąd i mogę śledzić z bliska jej postępy” - mówi Maria, która wie jednocześnie, że gdyby otrzymała pomoc wcześniej, jej życie byłoby łatwiejsze. „Ale teraz, gdy udało mi się odzyskać Nadę, chcę dać jej lepsze życie niż sama miałam” dodaje.

STEFAN JUL GUNNERSEN

32-latek, Stefan Jul Gunnensen jest ambitnym młodym profesjonalistą, pracującym jako edytor Rocznika Statystycznego w duńskim GUS-ie. W wolnym czasie próbuje swoich sił jako producent muzyczny i myśli o karierze pisarza.

Dzieciństwo Stefana wypełnione było intensywnym bólem, znanym każdemu dziecku, którego matka jest nieobecna. „Moja matka nie mogła sprostać opiece nade mną. Była zawsze nieobecna duchem, a gdy skończyłem 5 lat, odebrała sobie życie”.

Stefan pozostawał pod opieką rodziny zastępczej od drugiego roku życia. „Moja mama zastępcza pracowała w przedszkolu, do którego zaprowadzili mnie mama i mój niezainteresowany ojciec”. Kiedy Stefana matka popełniła samobójstwo, sąd zdecydował o umieszczeniu go na stałe w tej rodzinie zastępczej i jak wspomina Stefan „ciocia naprawdę chciała pomóc”.

„Mimo to, byłem bardzo nieszczęśliwym dzieckiem, tęskniącym z całego serca za matką” wyznaje Stefan. Będąc nastolatkiem, uciekał w świat komputerów: „uwielbiałem grać w gry komputerowe i od dziesiątego roku życia zacząłem programować”. Jego rodzina zastępcza, mająca tradycyjnie duńskie zamiłowanie do spędzania każdej wolnej minuty na świeżym powietrzu nie mogła tego zrozumieć. „Dorastając, czułem się wyobcowany” - mówi Stefan. Aczkolwiek, jeden z jego braci przyrodnych stał się dla niego pewnego rodzaju mentorem: „wiedziałem, że jest ze mną szczerzy i nie kłamie, więc jeśli mnie strofował, wiedziałem, że zrobiłem coś złego. A kiedy mnie chwalił, czułem się naprawdę dumny”.

Rana, zadana przez odejście biologicznych rodziców, nie mogła się jednak zbliznić. „Na szczęście odkryłem, że pomaganie innym pomaga radzić sobie z tym bólem i nadaje sens życiu”. Stefan zaangażował się w prace TABUKI – organizacji skupiającej ludzi, którzy dorastali w rodzinach zastępczych i chcieli poprawić istniejący system. TABUKA organizuje seminaria i szkolenia dla rodzin zastępczych i pracowników socjalnych, pomagające im zrozumieć, przez co przechodzi dziecko, które traci rodzinę biologiczną. Nadrzędnym celem jest stworzenie zabezpieczeń, jakich potrzebuje każde dziecko.

Przesłanie Stefana do pracowników socjalnych zawiera się w tych słowach: „Poznajcie dziecko dobrze i nie wahajcie się je wyściskać”. Tego brakowało mu najbardziej. „Niedawno sam zostałem ojcem i to doświadczenie dało mi wiele do myślenia. Będąc dzieckiem, nigdy nie czułem się bezpieczne, ani z matką, ani z rodziną zastępczą. Chcę dać mojemu synowi poczucie prawdziwego bezpieczeństwa i zaufania”.

Więcej prawdziwych historii na: www.esn-eu.org/2010 (po angielsku)

Przeglądy partnerskie

W imieniu lokalnych publicznych służb socjalnych

Przeglądy partnerskie, finansowane przez UE, to spotkania przedstawicieli rządów krajowych, na których przedstawiane i omawiane są innowacyjne polityki i projekty w gronie równorzędnych partnerów i zaproszonych gości. ESN uczestniczył w 3 takich przeglądach, wnosząc do nich doświadczenia i wiedzę swoich członków, na tematy obejmujące m.in. wspieranie młodych matek czy systemy akredytacyjne dla usługodawców.

Federalna Fundacja Matki i Dziecka

Berlin, Niemcy, styczeń 2010 r.

Niemiecki rząd przedstawił pracę Fundacji, świadczącej porady i pomoc finansową młodym kobietom, znajdującym się w trudnej sytuacji. Dzięki rocznemu budżetowi wysokości 92 milionów euro i sieci lokalnych centrów, rozrzuconych po całym kraju, Fundacja może też kierować kobiety do specjalistów. „Wsparcie powinno być udzielane sprawnie i możliwie nie-biurokratycznie. Osobiste kontakty, zrozumienie i pozytywne zachęty są w takich centrach szalenie istotne” - uważa sekretarz stanu Hermann Kues.

Niemieccy gospodarze zgodzili się z sugestią uczestników, w tym ESN, że system należy wzbogacić o lepsze monitorowanie wyników, co – jak wszędzie na polu polityki społecznej – nie jest łatwym zadaniem.

Daniel Molinuevo (pracujący w ESN do kwietnia 2010 r.) ocenił: „poszczególne służby i usługi muszą wiedzieć jak wpisują się w szerszy kontekst systemu wsparcia. Fundacja zapewnia taką orientację i jest punktem odniesienia w systemie”.

Jakość długoterminowych usług opiekuńczych w domach pomocy społecznej

Murnau, Bawaria, Niemcy, 18-19 października 2010 r.

Regionalny rząd Bawarii posiada własny system zapewniania jakości i inspekcji w domach pomocy społecznej, który operuje równorzędnie z federalnym, zarządzanym przez system ubezpieczeń pielęgnacyjnych. Miejskie agencje inspekcyjne sprawdzają zgodność DPS-ów z Bawarskim Aktem o Długoterminowej Opiece i Jakości Życia.

Liczne kraje uczestniczące w przeglądzie poinformowały o odchodzeniu od systemu opartego wyłącznie na inspekcji do bardziej zaawansowanego i skuteczniejszego systemu zapewniania jakości, łączącego inspekcję z poradnictwem oraz samooceną. Podniesiono również kwestię potrzeby otwartego dialogu między organami finansującymi, świadczącymi oraz innymi podmiotami, w tym użytkownikami i ich rodzinami.

Główna inspektor pracy socjalnej ze Szkocji, Alexis Jay, reprezentowała ESN na tym spotkaniu. Jej zdaniem: „nawet przy najwyższej możliwej jakości usług DPS-ów, nadchodzące pokolenie osób starszych będzie wolało zostać w swoich domach i móc wpływać na jakość pomocy, jaką otrzymują i kontrolować ją”.

Doskonalenie jakości świadczenia usług socjalnych

Rumunia, 29-30 czerwca 2010 r.

W swoim pierwszym przeglądzie środowiskowym, rząd Rumunii zaprezentował zebranym swój system akredytacyjny, który wyznacza obowiązkowe kryteria jakości dla publicznych i prywatnych świadczeniodawców. Są to między innymi: skuteczne kierownictwo, szacunek dla norm etycznych i praw użytkowników, udział świadczeniobiorców, partnerstwa publiczno-prywatne oraz stała ewaluacja. Według sekretarza stanu w rumuńskim Ministerstwie Pracy, Nicu Dumitru Cornoiu „usługi socjalne pomagają wspólnotom lokalnym dostosować się do zmian w społeczeństwie, a ich usługi muszą adaptować się do potrzeb jednostek”.

W swoim komentarzu do tego modelu akredytacyjnego, starszy specjalista ESN Stephen Barnett, ocenił: „przejęcie od akredytacji do bardziej zaawansowanych systemów doskonalących wymaga zmian w całym systemie socjalnym, obejmujących planowanie, ocenę potrzeb, dostęp do usług oraz dywersyfikację świadczenia”. Heike Hoffer z Deutscher Verein, współprezentująca ESN, dodała: „jakość usług nie zawsze przekłada się na jakość życia. Oczywiście, minimalne standardy dotyczące jakości usług muszą być jasno określone, ale należy pamiętać, że to nie zawsze prowadzi do automatycznego podniesienia jakości życia użytkowników. Ludzie muszą mieć prawo wyboru i pewną dowolność.”

Członkowie i zarządzanie

Konferencje członków ESN

Wspieranie wymiany i nauki

ESN wniosło wiedzę polityczną i praktyczną do kilku konferencji członków ESN w 2010 r., informując jednocześnie o istotnych inicjatywach unijnych.

Kluż-Napoka, Rumunia

Krajowa Konferencja Służb Socjalnych

Po raz drugi, miasto Kluż zorganizowało krajową Rumuńską Konferencję Służb Socjalnych 7-8 czerwca 2010 r. Budując na sukcesie poprzedniej edycji, tematem spotkania uczyniono wyzwania związane z integracją osób najbardziej wykluczonych, w tym – tych najdalej od rynku pracy – dzieci oraz Romów.

Ponad 150 delegatów z całej Rumunii uczestniczyło w tym 2-dniowym spotkaniu w Transylwanii, na które przyjechało również 12 delegatów ESN z 8 krajów, uczestnicząc w 5 warsztatach i sesjach plenarnych. Po spotkaniu jeden z delegatów ESN ocenił: „to było naprawdę przydatne, móc poznać kolegów z Rumunii i dowiedzieć się czegoś o ich systemie pomocy społecznej. Konferencja stworzyła możliwość nawiązania wartościowych kontaktów zawodowych, przedyskutowania doświadczeń w szerokim gronie oraz wymiany zdań na tematy związane z przyszłością służb socjalnych”.

Kastylia La Mancha, Hiszpania

Pierwsze stowarzyszenie osób z problemami zdrowia psychicznego

Hiszpański region Kastylia La Mancha, będący członkiem ESN od 2009 r., powołał do życia Apemfenix – pierwsze stowarzyszenie osób z problemami zdrowia psychicznego, na konferencji w Toledo 13 grudnia 2010 r. W spotkaniu uczestniczyli przedstawiciele rządu regionalnego i samorządu lokalnego oraz Hiszpańska Konfederacja Rodzin i Osób Chorujących Psychiczenie (FEAFES).

Rząd Kastylii podkreślił wysiłki, jakie podejmuje za pośrednictwem FISLEM, Fundacji Socjalno-Zdrowotnej na Rzecz Integracji Osób z Problemami Zdrowia Psychicznego. FISLEM (członek ESN) wspiera osoby chore psychicznie i ich rodziny poprzez kampanie społeczne, projekty badawcze oraz szkolenia mające na celu eliminowanie dyskryminację, z którą osoby te wciąż się spotykają. Alfonso Montero z sekretariatu ESN powiedział delegatom: „nie jesteście sami, macie poparcie UE i waszego rządu. Macie też właściwe narzędzia i nie wahajcie się ich użyć”.

Nordyckie Centrum Dobrobytu

Bezrobocie wśród młodzieży

Nordyckie Centrum Dobrobytu i Spraw Społecznych (NVC) jest liderem w projekcie „Inicjatywa Globalizacja” zapoczątkowanym przez Nordycką Radę Ministrów i obejmującym 7 projektów z dziedziny polityki zdrowia i społecznej. W ramach jednego z tych projektów NVC zorganizowało 7 października konferencję dotyczącą sytuacji młodych ludzi.

Członkowie i zarządzanie

Na konferencji, w której uczestniczyli głównie przedstawiciele nordyckich służb cywilnych, zaprezentowano książeczkę NVC pod tytułem „Wykluczenie młodych w centrum uwagi”, w której opisane są dziedziny, w których działanie jest najpilniej potrzebne, aby zapobiegać bezrobociu młodzieży.

Przemawiający na konferencji John Halloran, zwrócił uwagę delegatów na fakt, iż prawie 15% nastolatków w Europie rzuca szkołę bez uzyskania kwalifikacji i dyplomów: „Ci młodzi ludzie mogą stać się ‘straconym pokoleniem’, jeśli dostęp do szkoleń, praktyk i czeladnictwa nie zostanie szybko ułatwiony”.

Prowincja Castellón, Hiszpania

Promowanie innowacji poprzez wymianę wiedzy

Prowincja Castellón, wraz z 15 miastami Autonomicznej Wspólnoty Walencji, utworzyła niedawno Stowarzyszenie na rzecz Socjalnej Innowacji i Jakości.

Pierwsza konferencja Stowarzyszenia pod tytułem Socjalna Innowacja i Jakość – Odpowiedź na Nowe Wyzwania Społeczne odbyła się 3 czerwca w Castellón i dotyczyła nowych postaci ubóstwa, wyłaniających się w czasie kryzysu.

Stephen Barnett podzielił się doświadczeniami ESN w promowaniu innowacji poprzez wymianę, mówiąc: „Nawiązywanie kontaktów i wymiana doświadczeń są w czasie kryzysu ważniejsze niż kiedykolwiek. Dzięki nim możemy się wzajemnie uczyć i wspólnie

znajdować rozwiązania nowych dylematów”.

Dolny Śląsk, Polska

Perspektywa pracowników służb społecznych

Dolnośląski Ośrodek Polityki Społecznej zorganizował 17 listopada konferencję we Wrocławiu, na której przedstawił wyniki niedawnego badania dotyczącego poziomu wiedzy na temat ubóstwa i wykluczenia społecznego wśród pracowników służb socjalnych.

Otwierając konferencję, Sławomir Piechota, Poseł na Sejm RP i przewodniczący Sejmowej Komisji Polityki Społecznej, wygłosił mowę o wartościach, będących fundamentem pracy społecznej oraz o wyzwaniach, jakie stoją przed profesją w tych trudnych czasach.

Instytut Rozwoju Służb Społecznych (Warszawa) zaprezentował wnioski z projektu badawczego, z którego wynika, iż jakość usług dla osób starszych zależy od sieci nieformalnych powiązań między ośrodkami pomocy społecznej, służbą zdrowia, biurami pracy, instytucjami kulturalnymi i władzami gminnymi, które nierzadko wspierają i inicjują takie partnerstwa.

Dorota Tomalak z biura ESN wypowiadała się z perspektywy europejskiej, przybliżając delegatom m.in. założenia nowej strategii Europa 2020, która stawia sobie ambitny cel wydzwignięcia 20 milionów Europejczyków z ubóstwa.

Członkowie i zarządzanie

Nasze osiągnięcia, nasza przyszłość

Warsztat członków ESN

Przedstawiciele organizacji członkowskich ESN zgromadzili się w Brukseli 6-7 grudnia 2010 r., aby wspólnie ocenić owoce pracy lat 2008-2010 i zastanowić się nad kolejnym trzyleciem ESN, przed rozpoczęciem obowiązywania nowej umowy partnerskiej między ESN a Komisją Europejską zawartej na lata 2011-2013.

Oceniając kończący się trzyletni okres pracy, członkowie ESN podkreślali, jak ważne dla nich są możliwości pracy z kolegami z zagranicy, nawiązywania kontaktów, dzielenia się wiedzą i zdobywania argumentów, które mogą pomóc w lokalnych czy krajowych procesach reform. Doceniono również możliwość porównywania własnych, gminnych/regionalnych/krajowych praktyk i rozwiązań z podobnymi w Europie. Część członków wyznała, że takie spotkania inspirują ich do przemyśleń na temat własnych modeli i poszukiwań lepszych rozwiązań, które pasują do zarządzanych przez nich usług.

Dwóch zaproszonych gości spoza ESN zarysowało kontekst polityczny, ekonomiczny i socjalny na najbliższe lata. Fabian Zuleeg, główny ekonomista European Policy Centre powiedział zebrany: „czeka nas wiele wyzwań: te długofalowe jak zmiany klimatyczne i demograficzne oraz migracja przeplatają się z krótkofalowymi jak obecny kryzys ekonomiczny”. Hugh Frazer, koordynator europejskiej sieci ekspertów ds. integracji społecznej, w oparciu o jeszcze niepublikowany raport na temat wpływu kryzysu na sferę polityki socjalnej, ostrzegł, że „kraje, które wyjdą z kryzysu najbardziej osłabione, to te,

które mają najsłabszy system zabezpieczeń społecznych oraz silnie rozwarstwione społeczeństwo o wysokim poziomie nierówności”.

Mając to na uwadze, uczestnicy warsztatu zastanawiali się nad wyborem priorytetowych zagadnień dla ESN na nadchodzące lata. Trzy pierwsze tematy zostały wyłonione w wyniku głosowania internetowego poprzedzającego warsztat:

- **Współpraca między służbą zdrowia i społeczną** w długoterminowej opiece nad osobami starszymi i usługach dla zdrowia psychicznego
- **Kontrola i wybór dla użytkowników usług**: indywidualne budżety, samoocena, bony na usługi, ochrona vs ryzyko, prawa i obowiązki, rady użytkowników, dostęp do usług i ocena potrzeb
- **Aktywne i opiekuńcze społeczeństwo**: działania w społeczności lokalnej, wspieranie nieformalnych opiekunów i rodzin, promowanie wolontariatu

W trakcie warsztatu wyłoniły się trzy dodatkowe zagadnienia, które wspólnie z powyższymi tworzą listę 6 priorytetów na lata 2012-13:

- **Zasoby – więcej za mniej**: innowacja, płatność za usługi, wolontariat, technologia, personel
- **Kierownictwo i zarządzanie**: kwalifikacje, umiejętności i rola dyrektorów socjalnych
- **Dzieci**: ochrona dzieci, małeletni azylanci, dzieci w systemie opieki publicznej, dzieci opuszczające placówki opiekuńczo-wychowawcze, dzieci rzucające szkołę

Dodatkowo w programie pracy 2012-13 znajdują się również zagadnienia z zakresu **Budowania pomocy środowiskowej** oraz **Dobrobytu psychicznego**.

Zapraszamy do kontaktu i rozmowy na powyższe tematy: info@esn-eu.org